

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ БЕЗБЕДНОСТИ

ОДРЖИВИ РАЗВОЈ – ОД ГЛОБАЛНОГ ДО
ЛОКАЛНОГ НИВОА

ДИПЛОМСКИ РАД

МЕНТОР:

др Ивица Радовић
редовни професор

КАНДИДАТ:

Невена Јовановић

Београд, 2018. године

САДРЖАЈ

САДРЖАЈ	1
УВОД	2
1. О концепту одрживог развоја.....	3
1.1. Појмовно одређење и значај.....	3
1.2. Принципи одрживог развоја	4
1.3. Институционална димензија одрживог развоја	7
1.4. Еволуција концепта одрживог развоја	9
1.4.1. Прихватање концепта одрживог развоја – Конференција УН о човековој средини – Стокхолм, 1972.....	15
1.4.2. Конференција УН о човековој средини и развоју, 1992 Рио де Жанеиро	18
1.4.3. Светски самит о одрживом развоју, 2002 у Јоханезбургу	20
1.4.4. Конференција УН о одрживом развоју, 2012 у Рио де Жанеиру	21
1.5. Стратешки приступ ЕУ у заштити животне средине и промовисању концепта одрживог развоја	23
1.5.1. Одржива Европа за бољи свет: Стратегија Европске уније за одрживи развој	24
1.5.2. Европа 2020: стратегија за паметни, одрживи и инклузивни раст.....	25
1.5.3. Миленијумски развојни циљеви УН до 2015.	26
1.5.4. Променити свет – Програм за одрживи развој 2030.....	26
1.6. Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије.....	27
1.6.1. Спровођење Националне стратегије одрживог развоја	30
2. ЛЕАП – Локални еколошки акциони план	32
2.1. О ЛЕАП-у	32
2.2. Сврха и циљеви израде ЛЕАП-а.....	34
2.3. Методологија израде ЛЕАП-а	36
2.3.1. Основне фазе израде ЛЕАП-а	37
2.3.2. Пример концепта ЛЕАП-а.....	40
ЗАКЉУЧАК	43
ЛИТЕРАТУРА	44

УВОД

Једно од битних права човека, право које улази у корпус основних, фундаменталних, општецивизацијских и универзалних људских права (human rights) је *право на здраву животну средину*. Међутим чињеница је да је животна средина све више деградирана, а самим тим све мање „здрава“. Из тог разлога се последњих деценија све више тежи подизању квалитета живота кроз *одрживи развој* свих димензија друштва. Намеће се потреба интегралног економског, технолошког, социјалног и културног развоја у складу са потребама заштите и унапређења животне средине. Такав концепт промовише рационалну експлоатацију природних ресурса уз контролисано оптерећење *животне средине*, што захтева промену стила производње и потрошње, као и интегрални приступ унапређењу заштите животне средине.

Постоје јаки морални разлози да данашња генерација остави потомству у наслеђе ништа мање шанси за развој, но што их она има сада. Управо је *одрживи развој* и сама његова примена на локалну заједницу, кроз *локални еколошки акциони план*¹, сушина овог рада. ЛЕАП је заправо конкретизација концепта одрживог развоја на нивоу локалне самоуправе у области заштите животне средине, с циљем да се „*идеја одрживости*“ остварује на што нижем нивоу.

То даље намеће обавезу да се у свакој локалној самоуправи привредни раст базира на физичком капацитету и на издржљивости средине, разумевању везе између друштва, развоја и окружења и јачању економије која подразумева ефикасно коришћење ресурса, бринући да довољно ресурса остане на располагању и будућим генерацијама. У складу са тим једна од дефиниција појма „*одржива заједница*“ односи се на локалну заједницу, где се наводи да она има потребу да артикулисано трага за начинима који ће јој омогућити да одржава и додатно унапређује економске, еколошке и друштвене карактеристике на подручју где чланови заједнице могу наставити да воде здрав, продуктиван и угодан живот.

¹ У даљем тексту ЛЕАП.

1. О концепту одрживог развоја

1.1. Појмовно одређење и значај

Одређење синтагме „*одрживи развој*“ захтева одређење појмова одрживост и развој. Термин одрживост² означава способност трајања, а развој је пре свега начин размишљања у правцу раста, односно унапређења квалитета живота. Квалитет живота не укључује само могућност већ и основану претпоставку даљег одрживог развоја, јер је одржива развојност конститутивни елемент квалитета живота. Ако нема могућности да се одржава и одрживо развија живот није квалитетан. Сходно томе одрживи развој је развој који траје и у складу са тим раширила се парола „*нема развоја без одрживост*“ и „*нема одрживости без развоја*“, јер је одрживост суштински предуслов и крајњи циљ ефикасне организације бројних људских активности на Земљи. Због тога овом концепту данас припада централно место у разматрању дугорочне перспективе опстанка и напретка човечанства.

Употреба термина одрживи развој најчешће се односи на одређење које је дато у *Агенди 21*, у извештају Комисије Уједињених нација за животну средину и развој (Брундтландска комисија): „*Одрживи развој је развој који излази у сусрет потребама садашњих генерација без компромиса с обзиром на могућност будућих генерација да задовоље своје потребе.*“

Лестер Браун даје још једно специфичније објашњење овог појма: „Еколошки одржива глобална економија (одрживи развој) јесте она у којој су просечно засађено дрвеће у равнотежи, где ерозија земљишта није већа од формирања новог, где емисија угљеника није већа од његовог везивања, где су рађање и умирање људи у равнотежи, где је озонски омотач стабилан, где нестајање биљних и животињских врста није веће од стопе којом се рађају нове врсте.“

² Термин одрживост, енгл. Sustainability – потиче од латинске речи sustento – што значи одржати се, трајати

У одређење појма треба укључити и квалитативну компоненту, схватајући одрживи развој као развој квалитета живота у којем је, кључна промена у односу према животној средини: „Одрживи развој се односи на бољи квалитет живота за свакога, сада и за генерације које ће доћи. То значи схватање да су наша економија, животна средина и друштвено благостање међузависни. То значи заштиту и где је могуће унапређење животне средине, обезбеђење задовољавања основних људских потреба, као што су пружање топлих домова и безбедних улица и давање људима могућности да остварују свој потенцијал кроз образовање, добро здравље и посао“ (Смречник и сар., 2006:2).

Према *Националној стратегији одрживог развоја*, савремени свет је већ увелико суочен са потребама глобалне заједничке одговорности за развој у складу са потребама људи и природе и схватањем да се планета Земља мора очувати како за садашњу, тако и за будуће генерације људи на прихватљив начин. Ово резонување је засновано на фундаменталном принципу моралне правде да сви људи имају подједнака права на најшире основне слободе које не противурече слободи других. Право садашње генерације на искоришћавање ресурса и на здраву животну средину не сме угрозити исто такво право наредним генерацијама.³

1.2. Принципи одрживог развоја

Основни концепт одрживог развоја базиран је на *принципу интегралности* друштвено-економског развоја и развоја квалитета животне средине. Интегрално планирање обухвата све сегменте друштва, средине у којој је то друштво „смештено“ и окружења, како физичког тако и политичког.

Политика интегралног планирања треба да обезбеди консензус потреба и ограничења, потреба и могућности, садашњости и будућности. Политика планирања мора да буде вођена принципом *научне заснованости*, што значи да мора да усагласи друштвене

³ Влада Републике Србије, *Национална Стратегија одрживог развоја*. Преузето 30. јануара 2018. год. са: <http://www.zurbnis.rs/zakoni/Nacionalna%20strategija%20odrzivog%20razvoja.pdf>

и личне потребе људи са савременим сазнањима о развоју технологије, могућностима заштите и унапређења здравља, мониторингу животне средине, те савременим захтевима за квалитетнијим животом.

Одрживи развој почива такође и на *принципу технолошке заснованости*, што значи да се економски развој, заштита животне средине, обезбеђивање квалитетнијег живота становника мора базирати на савременим техничким и технолошким достигнућима. Развој је усмерен углавном ка квалитетнијем живљењу и стога почива на *принципима хуманости*, а то значи интерес човека, као биолошког и социјалног бића, мора да буде на првом месту при сваком планирању развоја и напретка.

Поступци планирања и имплементације планова треба да се заснивају на *принципу демократичности и јавности планирања*. Планирање развоја мора се базирати на принципима *хијерархичности интереса, циљева и потреба*. То значи да се морају планирати решења која су хитна, од већег значаја за друштво у целини и имају опште и државне последице. (Ђорђевић и сар., 2017: 272)

У Националној стратегији одрживог развоја Републике Србије као принципи одрживог развоја наводе се следећи:

- *Међугенерациска солидарност и солидарност унутар генерације*. Задовољити потребе садашњих генерација, али тако да се не угрозе права будућих генерација да задовоље своје потребе. Солидарност унутар генерације постићи демократски усаглашеном расподелом расположивог природног и створеног капитала, тако да се обезбеде основне људске потребе за све друштвене групе;
- *Отворено и демократско друштво* – учешће грађана у одлучивању. Гарантовати грађанска права, обезбедити приступ информацијама и осигурати доступност правде. Обезбедити одговарајуће консултације с грађанима и учешће у доношењу одлука. Бранити стабилност демократских институција на основама мира, безбедности и слободе;
- *Знање као носилац развоја*. Промовисати просперитетну, иновативну, конкурентну и еколошки ефикасну економију засновану на знању, која обезбеђује висок животни

стандард и пуну и високоактивну запосленост. Промовисати образовање и развијање јавне свести о одрживом развоју;

- *Укљученост у друштвене процесе.* Промовисати пуну интеграцију грађана у друштво, подстицати једнаке могућности за свакога тако што ће се промовисати људска права, посебно родна равноправност и борити против свих облика дискриминације афирмативним мерама за маргинализоване групе и смањењем сиромаштва;
- *Интегрисање питања животне средине у остале секторе политике.* Промовисати интеграцију економских, социјалних и еколошких приступа и анализа, те подржати коришћење инструмената као што је стратешка процена животне средине. Подстицати социјални дијалог, друштвено одговорно пословање и јавно-приватно партнерство;
- *Предостројност.* Захтевати очување природне равнотеже када нема поузданих информација о одређеном проблему. Свака активност мора бити планирана и спроведена тако да проузрокује најмању могућу промену у животној средини. Превентивно деловати да би се спречили могући знатни негативни утицај на животну средину, посебно ако би била угрожена добробит људи и животиња;
- *Загађивач/корисник плаћа* – укључење трошкова везаних за животну средину у цену производа. Интернализовати трошкове везане за животну средину, тј. укључити трошкове уништавања животне средине у економске трошкове загађивача/корисника, тј. применити принцип загађивач/корисник плаћа. Тако се постиже пуна економска цена која покрива трошкове производње, употребе и одлагања производа током читавог његовог „животног“ циклуса;
- *Одржива производња и потрошња.* Поштовати уравнотежене односе у експлоатацији природних ресурса и обезбедити висок ниво заштите и побољшања квалитета животне средине. Смањити загађење животне средине и промовисати одрживу потрошњу и производњу (Надић, 2011: 216).

1.3. Институционална димензија одрживог развоја

Интегрално посматрање претходно наведених ефеката је дугорочно једино могуће решење и оно обезбеђује испуњење свих појединачних захтева. Циљеви одрживог развоја могу да се систематизују у три релативно хомогене целине (UN, 2002):

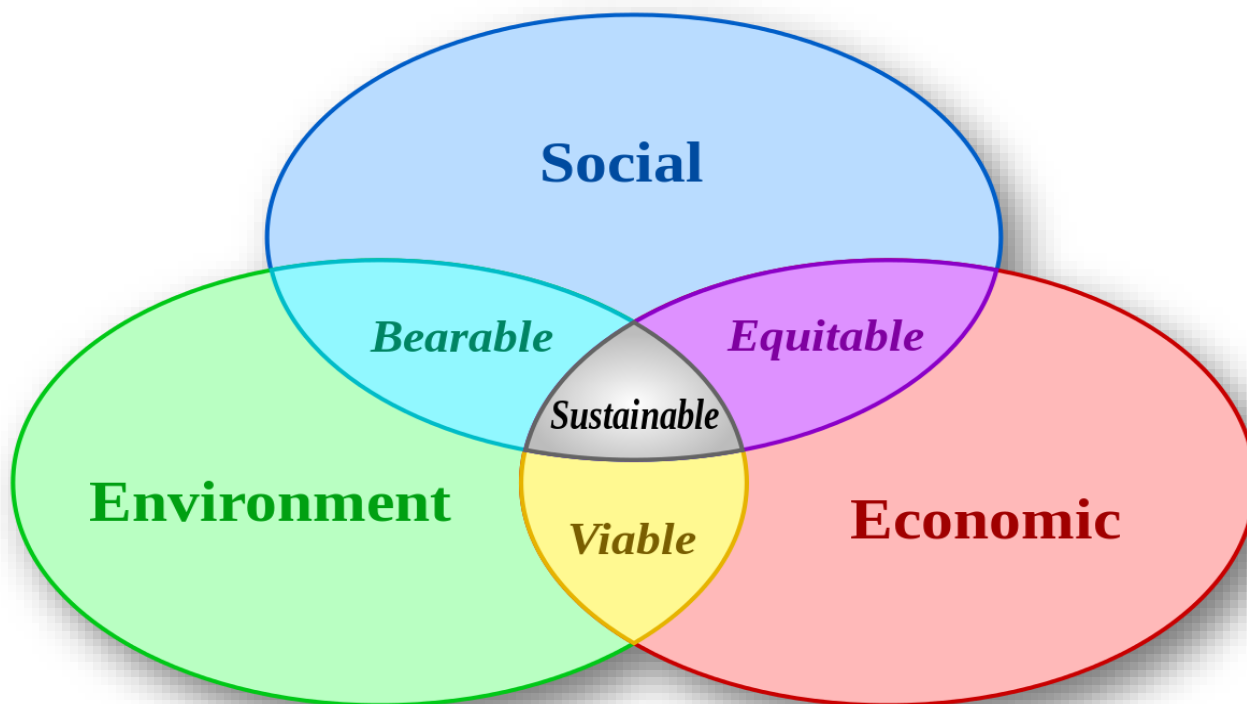
1. Економски циљеви, који подразумевају остваривање економског развоја насвим друштвеним нивоима и повећање економске ефикасности свих економских активности, како у процесу производње, тако и процесу потрошње. Овде се посебно истиче повећање ефикасности експлоатације природних ресурса;

2. Социјални циљеви, који обезбеђују поштовање људских права и једнаке могућности за све чланове једне заједнице, која би требала да доведе до подједнаке дистрибуције добити и до смањења сиромаштва, као једног од главних глобалних проблема. Такође, поштовање свих облика различитости које постоје међу појединим народима треба да буде један од основних социолошких циљева одрживог развоја, и

3. Еколошки циљеви, тј. заштита и очување природних ресурса. Ова димензија циљева одрживог развоја треба да истакне успостављање ефикаснијег менаџмента природним ресурсима, а не одустајања од коришћења ресурса.

Тако успостављен менаџмент треба да доведе до ефикасније дистрибуције природних ресурса и до повећања ефикасности коришћења природних, пре свега, необновљивих ресурса.

Интеграција економског, еколошког и социолошког система имала је за циљ другачији третман природних ресурса у процесу економског развоја. Од инпута процеса производње који није имао никакву економску вредност, природни ресурси би требало да постану значајан сегмент доношења одлука о развоју. Овакав положај природни ресурси нису добили у највећем броју земаља, јер је још увек изражена тежња за што већим износима профита у кратком року.

Слика 4. “Одрживи развој”⁴

Овај првобитни концепт одрживог развоја који је почивао на три димензије: економској, социјалној и еколошкој, Спангенберг је 1995. године проширио и укључио *институционалну димензију*, као четврти стуб одрживог развоја, и тако је настао модел „*призма одрживости*“ (Spangenberg, 2002). Он указује на то да између димензија одрживог развоја мора постојати међусобна повезаност и усклађеност, а да институционални апарат треба да пружи подршку у спровођењу активности које се тичу осталих димензија одрживог развоја. Да би циљеви одрживог развоја могли успешно да се остварују, треба подједнако обратити пажњу на сваки од ова четири аспекта и држати равнотежу међу њима. Међутим, то често представља проблем, па на основу искуства земаља које активно спроводе политику одрживог развоја, може се уочити да *економска димензија* одрживог развоја најчешће има најбољу институционалну подршку, док су *социјална и еколошка димензија* слабије покривене институционалним апаратом (Ђекић и Хафнер, 2013: 1047).

⁴ Преузето са https://sr.wikipedia.org/wiki/Одрживи_развој дана 30.01.2018

1.4. Еволуција концепта одрживог развоја

Дефинисање концепта одрживог развоја и однос савремене друштвене заједнице према њему формирао се у периоду великих и наглих промена у свету. То је период криза, уз присуство низа егзистенцијалних проблема цивилизације: политичких, друштвених, економских и еколошких. Сви ти проблеми су тражили нове приступе и нова решења. Ниједна група проблема није трпела одлагање њиховог решавања, а најкомплекснији приступ и најизгледнији начин решавања кључних проблема савремена цивилизација видела је у одрживом развоју, који је консензус хуманог, социјалног, економског, технолошког и културног развоја и унапређења животне средине. Ово је развој за који се сматрало да ће омогућити садашњим и будућим генерацијама задовољавање њихових потреба и побољшање квалитета живота (Ђукић, 2011:66).

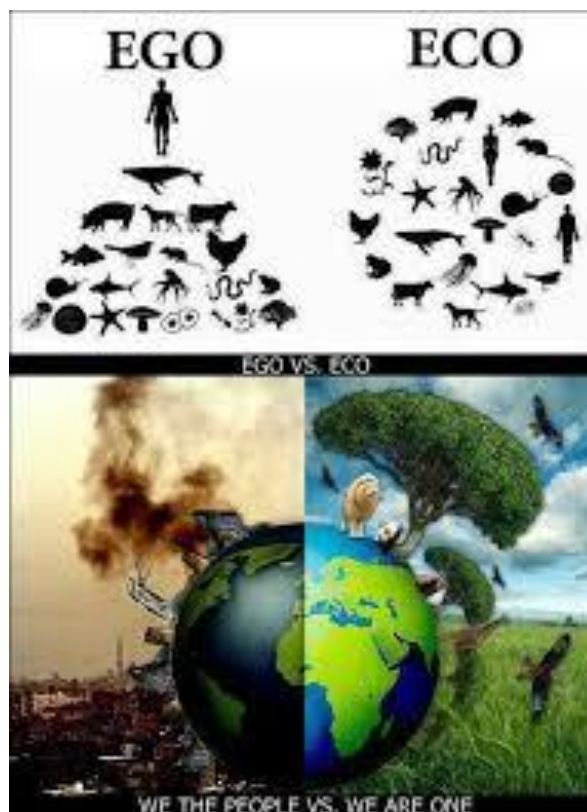
Зато се од „*Стратегије очувања света*“ 1980. године и *Брунтландовог извештаја* 1987. године на развој је почело да се гледа као на терапију залечења рана које је нанео сам развој. То је стога што су током седамдесетих година, под утицајем нафтне кризе, власти почеле да увиђају да наставак развоја зависи не само до капитала или квалификованог рада већ и од дуговечности природних ресурса.

Због тога се појавила брига о перспективама дугорочног развоја и то је управо одлучујућа промена у гледишту: *у центру пажње није било здравље природе, већ здравље развоја*. Па се поставља питање које су од „служби“ природе неопходне за даљи развој и у којој мери, јер природа постаје променљива вредност у одржању развоја. У складу са тим је нова генерација постиндустријских врста технологије довела до претпоставке да раст није нужно везан за све веће трошење ресурса, већ да се може остварити уз њихову мању експлоатацију. Укратко, некада су новине доносиле већу продуктивност рада а сада треба да донесу повећање продуктивности природе тако што ће се одвојити развој од потрошње енергије и ресурса. Међутим, реалност је сасвим другачија, јер су убрзан научно-технолошки развој, примена нових и моћних извора енергије, изградња великог броја индустријских критичних инфраструктурних објеката, стварање великих урбаних средина довели до израженог нивоа загађености основних природних ресурса живог света, до

нарушавања природних услова, неопходних за очување животне средине, што напоследку доводи у питање и сам опстанак људског рода (Гачић и сар., 2011:257).

У својој књизи „Тачно у подне“ Жан-Франсоа Ришар између осталог, наводи следеће алармантне чињенице:

- стопа измиуирања живих врста је сада сто до хиљаду пута већа од нормалне;
- једна од три особе на планети ће до 2020. године патити због несташнице воде;
- број људи који живе с мање од два долара дневно до 2020. године може значајно премашити данашње три милијарде;
- иако је у последњих педесет година петина шума искрчена, њихова површина се и даље смањује за 1% годишње (2008:83).

Слика 1. Однос човека према природи vs. место које заузима у природи⁵

Исто тако, далеко је опаснија сама нерационална употреба ресурса, јер доводи у питање основни смисао развоја, с обзиром на то да изазива климатске промене, угрожава здравље људи и узрокује драстичне разлике у степену развоја између региона у свету. Са друге стране социоекономски развој је у директном односу са људском безбедношћу и порастом квалитета живота. Стога, уравнотежавање економских и друштвених утицаја и

⁵ Преузето 31. марта са:

https://biologina.files.wordpress.com/2013/01/217777_459000077466777_251371410_n.jpg

утицаја на животну средину, постаје императив јавних политика појединачних влада.⁶ *На тај начин је концепт економског раста као једини показатељ развоја замењен је интегративним концептом одрживог развоја.*

Концепт одрживог развоја поједини аутори настоје да објасне у контексту развојних декада које су се симултано смењивале након Другог светског рата, посматрајући их кроз призму интеракције између доминантне економске доктрине и стања животне средине (Милутиновић, 2009:25).

У периоду од 1950-их до 1960-их година дошло је закључивања низа међународних уговора и тај период се означава се као *период убрзаног економског раста и у ком се развој посматра искључиво као економска категорија*. То је последица послератне обнове и експанзије производње и запослености по том основу. Једна од највећих опасности у политици развоја лежи у тенденцији да се материјални аспекти и непропорционални значај поклањају расту. Коначни циљ на тај начин може бити заборављен због преокупације садржајем. Због тога је један број економских аналитичара квалитативних мера и садржаја развоја скретао пажњу на непожељне социоекономске и еколошке последице таквог неконтролисаног раста. Људска права могу бити подцењена, а људска бића сагледана само као инструмент производње, пре него као слободни појединци за које се благостање и културалне предности овом производњом креирају. Уочавање овог проблема треба да има предност над формулисањем циљева економског развоја и метода помоћу којих се до тих циљева долази (УН, 1962).

Стога се и сматрало да одрживи развој обезвређује еколошку проблематику јер ставља економски раст у први план. Међутим, ситуација почела да се мења схватањем да је животна средина економско добро и предуслов развоја. Управо Рејчел Карсон, која је подстакла еколошки покрет 1962. године, у књизи „*Тихо пролеће*“ наводи да развој наноси штету и људима и природи. Исто тако Пол Ерлих у књизи „*Популациона бомба*“ под

⁶ Facing the Challenge, *The Lisbon Strategy for growth and employment*, Report from the High Level Group chaired by Wim Kok, November 2004. Доступно на: <http://www.welcomeurope.com/news-europe/lisbon-strategy-growth-employment-facing-challenge-12390+12290.html#replierTexte>

утицајем „зелених“ идеја и растућег *Sierra клуба* доказује да раст становништва у земљама трећег света, изазван до неке мере економским неприликама, може у једном тренутку довести до угрожавања базе ресурса на светском нивоу. Неједнакости ће у оваквом свету наставити да расту, иако ће како сиромашни, тако и богати вероватно осећати последице масовне глади, насиља и еколошке деструкције.

У том правцу у свету су се кретале све учесталије расправе о забрињавајућем стању животне средине, како појединих земаља тако и о све озбиљнијим глобалним проблемима, који захтевају предузимање одређених акција и промене самих образаца понашања целокупне светске заједнице. Па је првим упозорењима на могућност глобалног угрожавања, буђењу еколошке свести и откривању значаја одрживости допринело више чинилаца, пре свега велики међународни научни подухвати, као што су били *Међународни биолошки програм* (IBP) од 1964-1974 и *Међународне геофизичке године* (IFY) од 1957-1958.

Сва ова истраживања су показала да је читава биосфера планете Земље повезана у јединствен еколошки систем и да су поједини делови тог еколошког система озбиљно угрожени људским активностима. Постало је јасно, прво у ужим научним круговима, а касније и у широј јавности, да се загађивање животне средине више не може сматрати локалним феноменом карактеристичним само за поједине велике градове или високо индустријализована подручја, већ много озбиљнијом појавом која је узела маха широм Земљине кугле. Загађење није поштовало политичке, економске и друге границе, па су мере за спречавање или умањивање негативног деловања појединих људских активности на човекову животну средину предузимане у ограниченом обиму, на међународном плану почетком двадесетог века.

Логична последица тих расправа била је увођење *концепта одрживости* коришћења природних ресурса и *одрживи развој* као појам први пут је употребљен **1969. године на Конференцији о економском развоју у Вашингтону** (Правдић, 2001:223). *Одрживост* је дефинисана од стране *Међународне уније за очување природе* 1969. године као „остварење економског раста и индустријализације, без штете по животну средину“ (Brown, 1990: 2).

Током 1970-их година долази до постепене интеграције друштвеног раста и економских циљева. Заправо, увидело се да планови развоја морају бити апсолутно компатибилни са екологијом и да адекватни услови животне средине могу на најбољи начин бити осигурани промовисањем развоја, како на националном тако и на међународном нивоу. То је управо наглашено у *Резолуцији Генералне Асамблеје УН 1971. године* и управо се она може сматрати годином када Уједињене Нације мењају свој поглед на глобалне проблеме заштите животне средине и она више није истргнута из осталих проблема и почиње да буде сагледавана у контексту развоја (УН, 1971: 311).

1972. године у листу „*Ecologist*“ објављен је чланак „*Шематски план за опстанак*“ који се сматра преломницом у научном схватању везе заштите животне средине и развоја и подизања јавне свести о неопходности концепта одрживог развоја. По први пут је јасно и недвосмислено од стране еминентне научне институције речено да наставак глобалног тренда развоја може водити „слому друштва и неповратном ремећењу система на планети који подржавају живот, могуће и до краја века“ (The Ecologist, 1972).

Убрзо потом од стране истих аутора објављена је књига „*Границе раста*“ (Meadows и сар., 1972) у којој је приказан глобални систематски модел којим се описује како људско становништво ступа у интеракцију са животном средином и економијом. Књига је била део ширег пројекта Римског клуба⁷ о „*дилемама човечанства*“ чији закључак је да највероватнији резултат (достизања граница раста) биће нагло и неконтролисано смањење популације и индустријских капацитета и предлаже замрзавање економског раста на достигнутом нивоу и самим тим задржавање постојећег јаза између развијених и неразвијених делова света. Модел употребљава пет променљивих: становништво, храну, индустријализацију, необновљиве ресурсе и загађење (слика 2). У свим сценаријима популационог и економског раста становништво и индустријализација су убрзано расли и потом снажно опадали, што аутори описују као „скок и колапс“.

⁷ Међународна научна и политичка организација, чији је циљ продубљивање свести у вези са специфичностима друштвеног развоја у епохи научно-техничке револуције.

Због тога све неомалтузијанске теорије, пре свих „Тихо пролеће“ Карсонове и „Популациона бомба“ Ерлиха па и модел „Границе раста“ изазвао је бројне критике, које су становишта да би људска моћ и иновације и довољан фонд ресурса могли у довољној мери унапредити технологију производње хране, рециклирање ресурса и контролу загађења тако да се предупреди појава „скока и колапса“ и да се обезбеди сигуран одрживи раст популације, хране и индустријских производа по особи (Cole и сар., 1973).

1.4.1. Прихватање концепта одрживог развоја – Конференција УН о човековој средини – Стокхолм, 1972

Упркос свим досадашњим активностима, далеко већи значај одрживи развој је добио након **Конференције УН у Стокхолму 1972. године**, када је њиме описана зависност између економског развоја, квалитета окружења и социјалне једнакости. Од тада, идеја о увођењу појма „*одрживости*“ постаје све присутнија у свим економским пројекцијама развоја. Потписивањем *Стокхолмске декларације* развијене земље прихватиле су став неразвијених и земаља у развоју, да загађење изазвано процесима индустријализације у развијеним земљама проузрокује ограничења у развоју неразвијених и смањује њихове могућности индустријализације (WCED, 1987:37).

Друга значајна концесија од стране развијених земаља, било је признање да је основни узрок проблема у животној средини, а у неразвијеним земљама сиромаштво, а не индустријализација и да економски развој ових земаља може да буде подстицајан за смањење проблема у заштити животне средине. Уз то, прихватање инсистирања неразвијених да окосница споразума буде национални суверенитет, омогућило је да оне одустану од одбијања да се у будућности придружују мултинационалним споразумима који би усмеравали њихове стратегије развоја, али и отворило путеве за пружање помоћи у развоју и створило услове за значајну новчану помоћ неразвијенима (Милутиновић, 2004).

У Декларацији су изложене основне смернице којих државе треба да се придржавају када је реч о заштити животне средине и то не само на међународном већ и на националном плану. Према овом документу, заштита и побољшање животне средине постали су „*императивни циљ човечанства*“ – циљ коме се мора тежити скупа и у складу с

утврђеним основним циљевима мира и привредног и друштвеног развоја на читавом свету“ (Преамбула).⁹

Најзначајнији институционални резултат првог еколошког светског самита одржаног под окриљем УН било је формирање *Програма Уједињених нација за околину* (*The United Nation Enviromental Programme - UNEP*), мада УНЕП никад није постао агенција која има институционалну снагу да координира глобалне активности на пољу заштите животне средине. Међутим, Стокхолмска конференција има велики значај, пре свега у томе што је успешно искристалисала проблеме који су утицали на глобалну политику заштите животне средине до 1972. године. Она је била добар форум за артикулацију различитих погледа на суштину кризе у животној средини, пре свега разлика између развијених и неразвијених, и за постизање каквог – таквог компромиса, као основе за будуће акције на пољу заштите животне средине на глобалном нивоу (Милутиновић, 2009: 99).

Уз то, Стокхолмска конференција је по први пут јасно указала на потребу развоја скупа правила који ће касније прерасти у међународну легислативу у заштити животне средине. До средине осамдесетих година, раст БДП као једини и свеобухватни индикатор, али и циљ развоја, био је у великој мери напуштен. Парадигма развоја је измењена и почело је да се схвата да развој мора нужно да испуни два циља: *економски раст и смањење сиромаштва*.

Мада сам термин одрживи развој није експлицитно коришћен у Стокхолмској декларацији, идеја одрживости је висила у ваздуху током наредних година. Све до 1980. Године, када је Међународна унија за конзервацију природе и природних ресурса (*International Union for Conversation of Nature and Natural Resources - IUCN*) у сарадњи и уз финансијску подршку Програма УН за околину (*UNEP*) и Светског фонда за дивљину (*The World Wildlife Fund - WWF*) објавила „Светску стратегију очувања“ (*World Conservation Strategy - WCS*). Ова стратегија је примарно била фокусирана на еколошку одрживост у

⁹ Преузето 7. фебруара 2018. године са: <http://www.un-documents.net/aconf48-14r1.pdf>

смислу очувања и заштите живих ресурса и није обраћала много пажње на шира политичка, економска и друштвена питања одрживог развоја. На тај начин овај термин је био већ довољно познат и прихваћен у научним круговима, а сам концепт је постао неизбежни део расправа о очувању животне средине. У самом документу по први пут се званично помиње одрживи развој, дефинисан као „интеграција очувања и развоја како би се осигурало да промене на планети стварно обезбеде опстанак и благостање за све људе“ (IUCN, UNEP, WWF, 1980).

У наредном периоду Генерална скупштина УН формирала је 1983. Године Светску комисију за животну средину и развој (*The World Commission on Environment and Development*). Резултат рада комисије био је завршни извештај 1987. Године под називом *Наша заједничка будућност (Our Common Future)* тзв. **Брунтланд Извештај**. Извештај је требао да доведе до интеграције економских и еколошких питања развоја, тако што је указао на последице које на животну средину могу имати неконтролисани демографски и економски раст и дао највећи утицај на популаризацију и институционализацију појма „одрживи развој“. Његов кључни допринос се огледа у потреби интеграције економског развоја и окружења у којем се он остварује у смислу да економски развој не може да дугорочно постоји уколико се наруши квалитет ресурсне базе; окружење не може да буде заштићено, док развој не може да покрије трошкове нарушавања окружења“ (WCED, 1987:37).

Брунтланд извештај поред тога што је повезао еколошка питања очувања природе свим најважнијим друштвеним и економским аспектима развоја, лансирао је концепт одрживог развоја на веома успешан начин. Томе иде у прилог дефиниција одрживог развоја: „развој који омогућава задовољење потреба садашњих генерација, а без угрожавања потреба будућих генерација“. Овом дефиницијом обухваћена су два концепта: *концепт потреба* и *концепт ограничења*. Први се односи на постизање или очување прихватљивог животног стандарда за све људе, док други заговара коришћење капацитета животне средине у сагласности са достигнутим нивоом технолошког развоја и друштвене организације (Милутиновић, 2012: 602).

Непосредно након објављивања овог извештаја, на *Министарској конференцији у Бергену* (Норвешка) маја 1990. године, декларацијом је прокламован појам одрживи развој, када је изричито препоручена интеграција заштите и унапређења животне средине са свим областима економске политике. Суштина те декларације јесте да се *одрживи развој посматрао као трајни глобални процес* који је, и поред опште прихваћености, доживљавао опште критике.

1.4.2. Конференција УН о човековој средини и развоју, 1992 Рио де Жанеиро

Брунтландски извештај је послужио као основа за први наредни озбиљнији покушај институционализације питања очувања природних ресурса и одрживог развоја на глобалном нивоу, што је учињено на **Конференцији УН о животној средини и развоју у Рио де Жанеиру 1992. године**. Тада је донета декларација *Агенда 21*, која је садржала 27 приоритетних захтева за решавање проблема везаних за заштиту животне средине и очување природног ресурсног потенцијала, који би требало да постану обавезујући за све земље у XXI веку. Имајући у виду да су основне смернице захтевале смањење стопе експлоатације природних ресурса и повећање пажње о заштити животне средине, то би захтевало значајнија новчана средства за остваривање тих циљева. Мали број земаља је био спреман да прихвати те обавезе: развијене земље због заустављања економског развоја, а земље у развоју и неразвијене земље због недостатка новчаних средстава (Бошковић, 2015:39).

Агендом 21 је коначно институционализован концепт одрживог развоја. Пре овог самита, о питањима која су се односила на заштиту животне средине и о социоекономском развоју расправљало се одвојено и сматрало се да су инкомпатибилни, пошто економски напредак нужно угрожава и нарушава животну средину. Па се од конференције у Бразилу јасно очекивало да понуди инструмент за остваривање концепта, али и да означи прекретницу у економским односима у свету, а најпре да укаже на правце глобалног решавања проблема животне средине. Такође, тражило се да се испуни обавеза развијених земаља да обезбеде нове и додатне изворе средстава за заштиту и унапређење животне средине у земљама у развоју, али и да одговоре и на питања кризе правде и еколошке

кризе. За то су биле неопходне промене у приступу свих друштвених активности у односу на животну средину (Гачић, 2011: 285).¹⁰

Ова конференција, позната још као Самит о планети Земљи, била је највећа од свих икада одржаних конференција Уједињених нација. Поред *Агенде 21* на њој су усвојене *Светска конвенција о климатским променама*, *Конвенција о биодиверзитету* и *Повеља планете Земље*. Она је заправо кулминација претходног периода интензивне кампање подизања нивоа значаја проблема заштите животне средине и развоја међу политичким факторима на највишем нивоу (UNCSD). Зато се она посматра као тренутак када је међународна заједница формално прихватила концепт одрживог развоја као стандард за одређивање успешности достизања циљева развоја.

Проблем климатских промена у другој половини ове деценије, преузима примат у међународној агенди заштите животне средине. У складу са тим јача утицај *Међудржавног панела о климатским променама* (IPCC), који је објављивао Извештаје о климатским променама, а као резултат прве оквирне конвенције УН о климатским променама, потписан је 1997. године *Кјото протокол* (Јапан).¹¹ Кјото протокол је значајан први корак према стварном режиму смањења глобалне емисије гасова стаклене баште, а државе потписнице протокола су прихватиле обавезу да у своје законодавство уграде његове циљеве и механизме.

¹⁰ Полазећи од констатације да се човечанство налази у критичној фази развоја, која ће, ако се настави постојећим трендом, за последицу имати повећање разлика у нивоу развијености земаља, неконтролисани раст становништва, глад, болести, угрожавање животне средине, или ће, мењањем развојне политике, унапређивати животни стандард за све, водити рачуна да развој садашњих генерација омогући безбеднију и бољу будућност генерацијама које долазе. Агенда обрађује најтеже проблеме у области животне средине са којима се свет данас суочава и имала је за циљ да тај исти свет припреми за изазове 21. Века.

¹¹ Овим протоколом индустријске државе су се обавезале да ће заједничку емисију шест најважнијих штетних гасова смањити за најмање пет процената у односу на ниво емитовања штетних гасова из 1990. Године, у периоду од 2008. До 2012. Године.

1.4.3. Светски самит о одрживом развоју, 2002 у Јоханезбургу

Нови миленијум започиње интензивном активношћу међународних организација (Уједињених Нација, пре свих). На наредном **заседању УН 2002. године у Јоханезбургу** донет је *План за имплементацију Агенде 21*, који је требао да обавезе све земље да преусмере своје економске политике у правцу остваривања одрживог развоја. Главне одреднице су се односиле на смањење сиромаштва, заштиту и управљање природним ресурсима, промовисање одрживог развоја на глобалном нивоу.¹² (Бошковић, 2015: 41).

Ако је прва конференција у Рију била посвећена инаугурацији концепта одрживог развоја, друга у Јоханезбургу, бавила се пре свега имплементацијом овог концепта. Велика пажња је била посвећена образовању за одрживи развој, предлажући Уједињеним нацијама да деценију од 2005. до 2015. године прогласе „*Декадом образовања за одрживи развој*“ у свету. У позадини Светског самита и напора УН да ускладе циљеве развоја и заштите животне средине, проблем климатских промена наставља да заокупља пажњу научника. Па се у таквој ситуацији у светској политичкој и научној јавности појављује *Штернов извештај*, као независна друштвено економска анализа проблема климатских промена, проблема који ће обележити прву деценију XXI века (Милутиновић, 2012). У овом извештају група научника коју је предводио Николас Штерн закључује: Научни докази су сада неумољиви: климатске промене представљају веома озбиљне глобалне ризике и захтевају тренутни глобални одговор... Користи од снажне, правовремене акције далеко премашује трошкове (Штерн, 2006).

Из тог разлога на самиту је усвојена Политичка декларација (*Декларација из Јоханезбурга*) која је представљала документ којим шефови држава и влада света исказују политичку вољу за преузимањем обавеза у испуњавању циљева одрживог развоја. Њоме се приказује до сада учињено од Рија до Јоханезбурга. Декларација наглашава три једнако

¹² Чињенице које иду у прилог томе су: 1.2 милијарде живи без санитарија; а 2.2 милиона људи умире сваке године због дијареје, колере и других болести узрокованих загађеном водом; природни ресурси троше се 20% брже него што се могу обновити; а на крају пете деценије 21. века разлика у брзини трошења и обнављања достићи ће чак 220%.

важна нивоа одрживог развоја – *економски, социјални и еколошки*, као и одлучност у искорењивању сиромаштва, промени образаца производње и потрошње, те заштити у управљању природним ресурсима (Гачић, 2011: 292).

1.4.4. Конференција УН о одрживом развоју, 2012 у Рио де Жанеиру

Резултати претходних конференција су разматрани на трећој **Конференцији у Рио де Жанеиру 2012. године**, када је донета *Декларација Рио 20+*, која је требало да покаже какви су резултати постигнути у имплементацији Агенде 21 донете 1992. године и шта је потребно урадити у наредном периоду да би се отклониле евентуалне грешке у спровођењу донетих решења. Одрживо коришћење природних ресурса подразумева да се они експлоатишу онолико колико им дозвољава њихово природно репродуковање. У случају обновљивих природних ресурса то би значило да се они користе по стопи која одговара темпу самообнављања, а код необновљивих коришћење ресурса мора да одговара откривању нових резерви постојећег или проналажењу и увођењу у експлоатацију супститута. Уколико се капацитет животне средине прекомерно и неконтролисано искоришћава, долази до неравнотеже екосистема.

Из претходног може се закључити да одрживо коришћење природних ресурса подразумева успостављање оптималног односа између економских, еколошких и социолошких циљева њихове експлоатације. Такво схватање одрживог коришћења природних ресурса и одрживог развоја истиче његов интердисциплинарни карактер, што значајно повећава истраживачке изазове. Економисти су превасходно заинтересовани за економске ефекте експлоатације природних ресурса, еколози за очување еколошких система, док социолози преферирају праведност и сигурност за све чланове једне заједнице (Бошковић, 2015: 41).

Већ на трећој по реду светској конференцији у Рију, се осећао кризни „*замор материјала*“, па је и расправа о одрживом развоју текла више-мање у знаку „*зелене економије*“ и покушаја света да изађе на крај са првом великом глобалном кризом која се дешава у 21. веку. То је и оријентисало и одрживи развој ка економским садржајима и могућностима да се креирају: „*зелена радна места, зелене инвестиције и друге кризне*

мере“. Међутим, добра ствар је што се у том тренутку свет запитао, можда и силом прилика, шта и како даље са структурним мерама након изласка из кризе (Ђукић, 2011: 69).

Зато се конференција бавила питањима зелене економије у контексту одрживог развоја, као и проблемом јачања институционалног оквира одрживог развоја. УНЕП дефинише зелену економију на следећи начин: *„Економија чији резултати доводе до побољшања људског благостања и социјалне једнакости, док значајно смањује ризике по животну средину“*. Стога, можемо рећи да зелена економија има еколошке, социјалне, економске и друге карактеристике. Завршни документ, *„Будућност какву желимо“* (The future we want), тематски је политички документ који садржи јасне и прецизне практичне мере за имплементацију концепта одрживог развоја, тако што подвлачи динамичну природу три међусобно зависне димензије одрживог развоја: *економску, социјалну и еколошку* (Гачић, 2011: 298).

По мишљењу Ђукића, питањима одрживости и даље недостаје глобална свест и подршка, они су остали као нешто што није усаглашено, услед проблема неравномерног развоја, односно различитих политичких и економских интереса (2011: 71). Аутор даље наводи да криза у свету, по регионима, а посебно у нашим условима које прати оскудица, сиромаштво, незапосленост и снижавање перспективе и позитивних очекивања, битно негативистички утиче на концепт одрживости.

Закључак гласи да идеја одрживости потекла из еколошки оријентисане анализе стварности, није могла да остане чисто идеја о природној околини, ресурсима и животној средини, без економске конкретизације. У сваком случају, економија је одговорна за конкретизацију појма одрживости, па је тако концепт одмах добио посебна економска тумачења. Па се одрживост пренела у сферу економије, права, политике, социологије, тако да се почело говорити о три основне димензије или три стуба одрживости (*економској, социјалној и еколошкој*) (Гачић, 2011: 301).

1.5. Стратешки приступ ЕУ у заштити животне средине и промовисању концепта одрживог развоја

Уједињене нације су имале најзначајнију улогу у формулисању концепта одрживог развоја, стварању међународног нормативно-правног оквира и напора да се он имплементира. Међутим, од суштинског значаја у његовом креирању је и ангажман *Европске уније*¹³, као једне од најзначајнијих регионалних организација. У почетку су предузимане мере неопходне ради решавања хитних проблема и мере засноване на целовитом приступу и трагању за синергијом између циљева пословног сектора и циљева политике у области животне средине. Ипак, овај напредак није био нимало једноставан, односно, политика животне средине увек је била врло осетљива на шири економска и политичка кретања.

Заштита животне средине не може се посматрати као само једна од секторских политика ЕУ, већ је она основа свих осталих јавних политика, као што се промовише у документу „*Евауација стратегије ЕУ за одрживи развој*“. Два стуба развојне политике представљају две стратегије: *Лисабонска стратегија* из 2000. године (ревидирана 2004) и *Стратегија Европске уније за одрживи развој* из 2001. године (значајно ревидирана 2006). Обе стратегије ЕУ комплементирани су са *Агендом 21* Уједињених нација, као и са *Миленијумским циљевима*. Одрживи развој је у Лисабонском споразуму наведен као крајњи дугорочни циљ ове заједнице, с тим да је за достизање одрживе будућности ЕУ, поред *Стратегије одрживог развоја*, усвојила и стратегију *Европа 2020*, у основи које је одрживи развој дефинисан кроз три приоритета, *паметном, инклузивном и одрживом расту*.

¹³ У даљем тексту ЕУ.

1.5.1. Одржива Европа за бољи свет: Стратегија Европске уније за одрживи развој

Прва Стратегија одрживог развоја Европске уније донета је на јунском заседању Европског савета 2001. године, одржаном у Гетеборгу, због чега се дуго времена називала и *Гетеборшком стратегијом*. Европска стратегија одрживог развоја базирана је на предлогу комисије из маја 2001. године: *Одржива Европа за бољи свет: Стратегија Европске уније за одрживи развој (A Sustainable Europe for a Better World: A European Union Strategy for Sustainable Development)*. Овом стратегијом одређено је да Унија постаје најконкурентнија и најдинамичнија економија базирана на знању у свету способном за одрживи економски раст, са више и бољим радним местима и већом социјалном кохезијом.¹⁴

Европски савет одлучио је да „*економски раст, социјална кохезија и заштита животне средине морају ићи руку под руку*“. Тако да је стратегија формулисана по принципу да се економски, социјални и еколошки ефекти свих секторских политика морају узети у обзир у процесима доношења одлука уз инсистирање на широком и међусекторском принципу. Стратегија дефинише четири групе општих циљева: заштита животне средине, друштвена једнакост и кохезија, економски напредак и поштовање међународне одговорности (Гачић, 2011: 308-314). У њој се као један од основних приоритета будућег развоја, наводи одрживи развој: „Одрживи развој подразумева управљање земљиштем, стављањем акцента на обновљиве изворе енергије, повећање ефикасности коришћења ресурса употребом нових технологија, веће искоришћење резултата нових истраживања, смањење емисије штетних гасова“ (Ђекић и сар., 2011: 615).

¹⁴ European Council, Presidency conclusions, Lisbon, 23-24 March, 2000, Доступно на: http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm.

1.5.2. Европа 2020: стратегија за паметни, одрживи и инклузивни раст

Европа 2020: стратегија за паметни, одрживи и инклузивни раст, усвојена 2010. године, има за циљ економски развој Европске уније заснован на знању уз очување животне средине, висок ниво запослености, продуктивности и социјалне кохезије. Стратегија Европа 2020 је развојни документ до 2020. године, који би требало да одговори на изазове са којима се Унија, али и земље чланице суочавају у свету који се константно мења. Нова стратегија је имала краткорочни циљ да обезбеди успешан излазак из економске и финансијске кризе и истовремено да обезбеди одрживу будућност са више посла и бољим условима живота. Полазне основе у изради стратегије биле су: план изласка из економске кризе; суочавање са глобалним изазовима; континуитет у спровођењу – наставак Лисабонске стратегије; јача финансијска подршка; боља координација са осталим политикама ЕУ; боља подела рада између институција ЕУ и земаља чланица; нови ефикаснији механизми за спровођење и јачање конкурентности на европском путу (Кроња и сар., 2015: 9-20).

Укратко речено, *Европа 2020* стратегија је план за економски напредак који је социјално и еколошки осетљив. Циљ ове стратегије нису краткорочне политике које ће решити проблем економске кризе, већ спровођење средњерочних и дугорочних реформи. Да би то успела, Европска унија мора осигурати економски раст који се темељи на знању, у којем ће учествовати све друштвене групе и икоји ће поштовати природу. Паметан развој првенствено значи постављање знања и иновација као темељ економског развоја. Осим повећања значаја истраживања, развоја и иновација, Европска комисија покушава усмерити те активности у решавање горућих проблема попут климатских промена, обновљивих извора енергије или старења становништва.

Европска унија подржава глобалне циљеве одрживог развоја и обавезује се да ће радити на спровођењу пре свега *Миленијумских развојних циљева до 2015.*, а потом и *Програма Уједињених народа за одрживи развој 2030.* унутар ЕУ, у оквиру спољних политика ЕУ, подржавањем спровођења циљева у другим земљама, посебно онима којима је то највише потребно.

1.5.3. Миленијумски развојни циљеви УН до 2015.

Миленијумски развојни циљеви до 2015. године усвојени су у септембру 2000. године, као политички документ за 21. век, који је утврдио циљеве у појединим подручјима од интереса за све чланице, као и међународну заједницу у целини, али и активности које треба да допринесу њеном остварењу. Државе чланице обавезале су се да ће до 2015. године учинити максимум у испуњавању осам кључних развојних циљева у задатим роковима или се барем значајно приближити њиховом достизању.

Миленијумски циљеви развоја истакнути у Миленијумској декларацији јесу: 1. искоренити екстремно сиромаштво и глад 2. Осигурати универзално основно образовање 3. Промовисати равноправност полова и охрабрити жене 4. Смањити стопу смртности деце 5. Побољшати здравље мајки 6. Борити се против ХИВ/АИДС-а, маларије и других болести 7. Осигурати одрживост животне средине 8. Развити глобално партнерство за развој.

1.5.4. Променити свет – Програм за одрживи развој 2030.

Напредак у остварењу Миленијумских развојних циљева неуједначено је протекао широм света и нису остварени сви циљеви. Геополитичке промене последњих 15 година довеле су до сазнања да су универзални циљеви, за које су потребна интегрисана решења, сада примеренији. Из тих разлога се новим *Програмом 2030* дефинисала изнова сарадња унутар међународне заједнице у погледу глобалне обавезе стварања друкчије будућности за људе и планету, на основу које ће свет ићи путем одрживог развоја. Док су *Миленијумски развојни циљеви* били усмерени на земље у развоју, *Програм 2030* је глобални споразум којим се утврђује универзални, свеобухватни програм деловања за све земље, укључујући националне политике. Програм 2030 се наставља на Миленијумске развојне циљеве, али и на друге документе, много је ширег опсега и захтева укључивање свих ресурса, домаће и међународне, јавне и приватне. Све земље мораће дати свој допринос, узимајући у обзир ниво развоја, национални контекст и капацитет сваке земље. Национална одговорност и одговорност према грађанима, биће од кључне важности за

успех. У оквиру циљева програма, уравнотежене су три димензије одрживог развоја (еколошка, друштвена и економска димензија).

1.6. Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије

Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије (“Службени гласник РС“, бр.57/2008), усвојена 2008. године, представља не само један од захтева придруживања Србије ЕУ, већ и одговор на питање како живот у Србији учинити квалитетнијим, садржајнијим и богатијим, вреднијим живљења. Кључна одредница Националне стратегије одрживог развоја јесте да су заштита животне средине и одрживи развој интегрални део процеса европских интеграција. На тај начин је одрживи развој постао један од кључних елемената у формулисању и спровођењу развојних политика у свету. Може се дефинисати као процес који се одвија на свим нивоима и подразумева усаглашавање економских, социјалних и еколошких захтева.

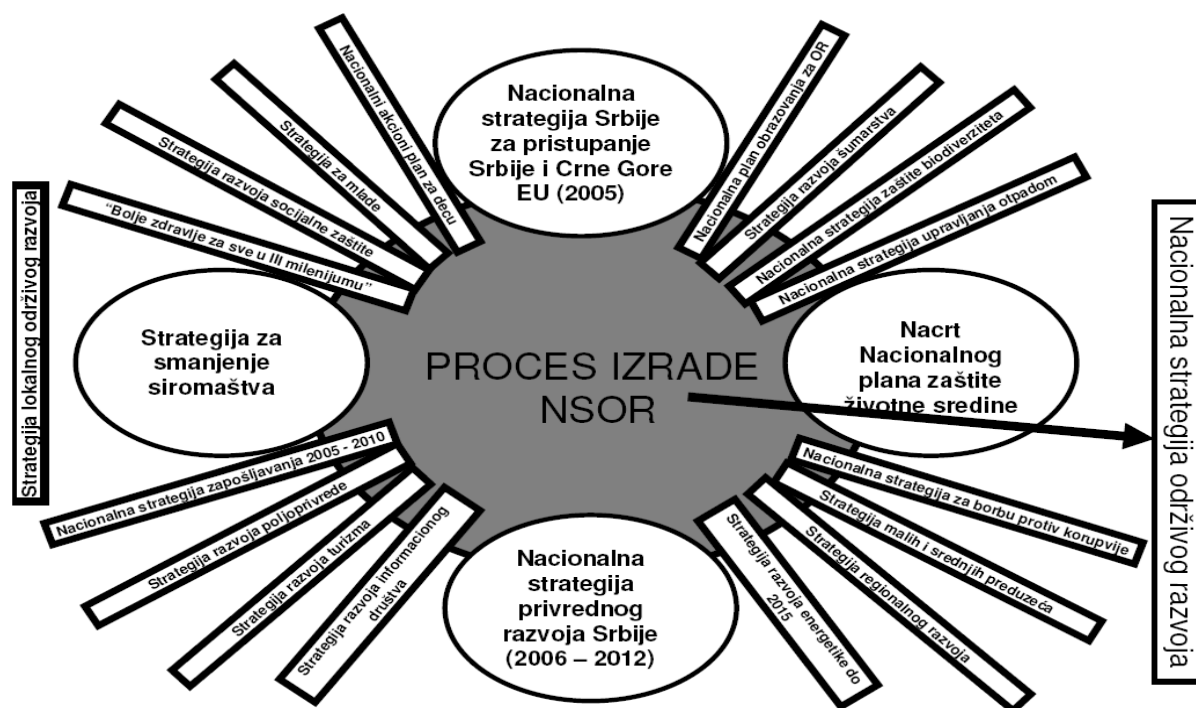
Из тих разлога, Национална стратегија одрживог развоја не представља само документ који је један од предуслова за пут ка Европској унији, већ и једну врсту стратешког националног документа којим се одређује ближа будућност једне државе. Национална стратегија одрживог развоја је заснована на следећим документима:

- Стратегијом одрживог развоја ЕУ – усвојеном 2001., а ревидираном 2006. године
- Лисабонском стратегијом ЕУ – усвојен 2000.

При том је ускађена са :

- Миленијумским циљевима развоја УН и
- Националним миленијумским циљевима развоја у Републици Србији

Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије настаје у тренутку када су већ усвојене или припремљене одређене националне развојне стратегије које су од непосредне важности за овај документ: *Национална стратегија Србије за приступање Србије и Црне Горе Европској унији, Стратегија смањења сиромаштва, Национална стратегија привредног развоја Србије 2006-2012., Нацрт Националног програма заштите животне средине и већ усвојене секторске стратегије.*

Слика 3. Процес израде националне стратегије одрживог развоја Републике Србије и национални стратешки документи који су коришћени.¹⁵

Одрживи развој није више питање избора као што се сматрало претходних деценија, нити је више питање воље, већ је питање опстанка. Циљ Стратегије је да уравнотежи три кључна фактора, тј. три стуба одрживог развоја: одрживи развој економије, привреде и технологије, одрживи развој друштва на бази социјалне равнотеже и заштиту животне средине уз рационално располагање природним ресурсима. Истовремено, циљ стратегије је да споји та три стуба у целину коју ће подржавати одговарајуће институције. Стратегија значајно доприноси усклађивању могућих супротстављених циљева утврђених различитих аспеката друштвено-економског развоја, премошћавању јаза између секторских политика, као и успостављању система узајамних предности (Влада Републике Србије, 2008).

¹⁵ Преузето 22. марта 2018. године са <https://image2.slideserve.com/4743131/slide5-n.jpg>

Као националне приоритете Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије дефинише:

- Чланство у Европској Унији;
- Развој конкурентне тржишне привреде и уравнотежен економски раст;
- Развој и образовање људи, повећање запошљавања и социјалну укљученост;
- Развој инфраструктуре и равномеран регионални развој;
- Заштиту и унапређење животне средине и рационално коришћење природних ресурса

Међутим, остваривање политика одрживог развоја, у великој мери се заснива на увођењу одређених принципа чија ће практична примена водити процес политичког одлучивања. Тако је неопходно увести и користити *дугорочно планирање*, уважавати принципе *једнакости*, али и користити могућности за остваривање *међународне сарадње*. Један од принципа који се врло лако прихвата али га је у земљама у транзицији, попут наше, изузетно тешко остварити у пракси, јесте *интеграција аспеката заштите животне средине у остале секторске политике*. Овај принцип се односи на интеграцију заштите животне средине у циљеве политика других сектора – енергетику, пољопривреду, саобраћај, комуналну инфраструктуру, јавно здравље (Милутиновић, 2009: 249).

Са друге стране, могуће препреке за Стратегију одрживог развоја у Републици су:

- Одрживи развој још увек не представља широко прихваћену парадигму развоја у Србији ;
- Одрживи развој је мултисекторски по својој природи и захтева међусобна усаглашавања и међусекторску сарадњу;
- Додатна буџетска ограничења због економске кризе;
- Могући проблеми у остваривању предвиђеног институционалног оквира (Милутиновић, 2011).

1.6.1. Спровођење Националне стратегије одрживог развоја

Успостављање релевантног мониторинга и праћење Националне стратегије одрживог развоја помоћу одговарајућих индикатора треба да помогне у праћењу краткорочних и дугорочних циљева. Годишњи извештаји базирани на овим индикаторима омогућавају корисницима да увиде напредак до кога се дошло. Први *Извештај о напретку у спровођењу Националне стратегије одрживог развоја* усвојила је Влада *Закључком* 24. јуна 2010. Године, где су презентовани индикатори одрживог развоја и њихове вредности којима се може пратити напредак у спровођењу Стратегије. Одабрани индикатори су усаглашени с новом *листом индикатора одрживог развоја УН*, која обухвата и индикаторе спровођења Миленијумских циљева развоја. Од укупно планираних 512 ме¹⁶ра/активности у 2008. и 2009. години реализовано је око 52%.

Највећи број реализованих активности односи се на област економије засноване на знању (75,3 %). У области друштвеног развоја реализовано је 52,7% предвиђених активности, док је у области заштите животне средине 42,5 % реализованих активности у 2008. и 2009. години у односу на предвиђено.

У извештају о напретку у спровођењу Националне стратегије одрживог развоја, који је објављен као публикација *Србија на свом путу ка одрживом развоју* (октобар, 2010), дати су суштински (core) индикатори који представљају мању групу веома репрезентативних показатеља, који нису међусобно повезани, али је њихова основна улога да дају општу слику о томе да ли се систем приближава циљевима одрживог развоја.

При одабиру индикатора за област животне средине пошло се од дефиниције по којој процена одрживости треба да пружи одговоре на суштинска питања у овој области, а трендови су у овом извештају приказани графичким симболима и одговарајућом бојом на следећи начин:

¹⁶ Преузето 22. марта 2018. са: <http://www.sepa.gov.rs/download/odrziviRazvoj/odrziviRazvojSrbija.pdf>

- ❖ позитиван тренд (_ - ка вишем нивоу одрживости),
- ❖ негативан тренд (_ - ка нижем нивоу одрживости),
- ❖ стагнација (- непромењени ниво одрживости),
- ❖ недоступни подаци ~

Табела 1: Трендови индикатора одрживог развоја за област животне средине

Број усвојених стратегија локалног одрживог развоја	2007 105	2008 128	
Број еколошких удеса и штете у њима	2008 42	2009 15	
Проценат буџетских средстава утрошених за заштиту животне средине	2008 0,38	2009 0,49	
Енергетска интензивност	2007 1,20	2008 1,16	
Укупне годишње емисије гасова са ефектом стаклене баште	2006 6,48	2007 6,73	
Проценат рециклаже укупне количине отпада	2008 недоступно	2009 недоступно	?
Проценат површине заштићених природних добара	2008 5,86	2009 5,86	~

Извештај о напретку у спровођењу Националне стратегије одрживог развоја на најбољи начин показује колико је у процесу примене државне стратегије одрживог развоја кључна улога процене економске и друштвене ситуације и проблема везаних за животну средину.

Садашња листа суштинских (core) индикатора одрживог развоја не би требало да буде коначна, јер је идентификацију проблема, препрека и њихових узрока могуће утврдити само редовним праћењем одрживог развоја коришћењем индикатора и из секторских стратегија и програма и повременим иновирањем листе у складу са методолошким унапређењем извештавања.

2. ЛЕАП – Локални еколошки акциони план

2.1. О ЛЕАП-у

На основу свега претходно наведеног, закључујемо да стратегија одрживог развоја, представља како једну од кључних стратегија развоја савременог друштва, тако и својеврстан рационални одговор на отворене проблеме развоја савремене цивилизације у условима глобализације света.

Процеси глобализације и интеграциони европски токови, још више су актуелизовали концепт и стварност одрживог развоја у његовом комплексном садржају, као усклађени интегрални економски, технолошки, социјални и културни развој са условима природне средине. Тако схваћен, одрживи развој подразумева решавање: привредних проблема, проблема сиромаштва и незапослености, проблема образовања и здравља људи, развоја људских насеља, примену еколошких технологија, промене у начину потрошње, еколошки менаџмент, развој институција и науке у служби одрживог развоја.

Међутим, основни проблем када су у питању, циљеви, принципи и реалне могућности остварења одрживог развоја, ван формално прокламованих докумената, пренешени у реалан живот, јесу: *„како, и на који начин глобалну идеју и договор реализовати у пракси, на појединачним (локалним) примерима појединачних земаља?“*

Односно, како будућим генерацијама обезбедити услове који неће бити гори од услова у којима се данас живи, и како то спровести када је евидентан различит степен економске и сваке друге развијености у земљама широм света, а нарочито у земљама у развоју. Због тога што није само довољно донети стратегију и законе, већ је потребно донети и мере, које ће гарантовати њихово спровођење. Празнине које постоје у укупном правном систему Србије, само усложњавају проблем законодавног регулисања области одрживог развоја. Проблем је још сложенији имајући у виду чињеницу да прописи из области заштите животне средине, чине једну трећину од укупног броја прописа ЕУ.

Ефикасност спровођења, односно примене стратегије одрживог развоја на националном, тј. нивоу Републике Србије, у великој мери зависи од могућности њеног преношења на нижи – локални ниво.

На, раније поменутој, *Конференцији Уједињених нација о заштити животне средине и развоју* 1992. године у Рио де Жанеиру усвојена је *Агенда 21*, глобални акциони план одрживог развоја за 21. век. Потписници Агенде 21 су 173 земље, укључујући и нашу. Параграф 28 Агенде 21 говори о улози локалних власти у иницирању процеса одрживог развоја и наглашава да: *„Свака локална власт треба да уђе у дијалог са својим грађанима, локалним организацијама и приватним предузећима и да усвоји Локалну Агенду 21. Кроз консултације и постизање консензуса локална власт би учила од грађана и локалних грађанских, друштвених, пословних и индустријских организација и сакупљала информације потребне за формулисање најбољих стратегија.“*

Из Агенде 21 произашла је *Локална Агенда 21* која представља план акција за спровођење идеја одрживог развоја на локалном нивоу. Као један од одговора на комплексност проблематике из области заштите животне средине, развијена је методологија решавања проблема у локалним заједницама путем израде и реализације **Локалних еколошких акционих планова** (у даљем тексту: ЛЕАП).

Локални еколошки акциони план заштите животне средине је документ којим се обезбеђује планирање и управљање заштитом животне средине. Изазов израде и примене ЛЕАП-а је у дефинисању и усклађивању свих сегмената развоја локалне заједнице на такав начин да се не униште постојећи екосистеми и да се унапреди економска стабилност заједнице, истовремено омогућавајући квалитетнији и бољи живот како садашњим тако и будућим генерацијама. Стога ЛЕАП је важан планско-развојни документ.¹⁷

¹⁷ Преузето 29. Марта 2018. Године са http://www.palilula.org.rs/site_images/media/dokumenti/servisne_inf_odluke/Palilula-LEAP.pdf стр. 3

2.2. Сврха и циљеви израде ЛЕАП-а

ЛЕАП је истовремено основни стратешко-плански документ и процес развоја и унапређења животне средине једне општинe. Он захтева прецизно дефинисање најважнијих проблема у области заштите животне средине и даје јасан план акција за њихово решавање.

То је важан планско-развојни документ који обједињује постојећу стварност, реалне могућности и управљање променама. Омогућава да се сагледа целокупна ситуација у области животне средине на територији локалне заједнице и одреди листа приоритетних области које имају највећи утицај на локалну заједницу. Рад на изради ЛЕАП-а омогућава активно учешће јавности у разматрању најзначајнијих проблема у области заштите животне средине и планирању конкретних активности за остварење приоритета развоја, као и изради докумената у циљу приступа финансијским средствима намењеним за заштиту животне средине из локалних, регионалних, републичких и међународних извора.

Локални еколошки акциони план доноси:

- побољшање разумевања еколошких проблема на локалном нивоу,
- рангирање проблема у односу на људско здравље, еко-системе, квалитет живота уопште,
- рационално усмеравање ограничених средстава на приоритетне проблеме,
- уобличавање ЛЕАП-а који у потпуности укључује техничка, политичка и управљачка решења¹⁸

Дугорочни циљ ЛЕАП-а је побољшање целокупног стања животне средине на територији градова и општина у Републици Србији, спровођењем конкретних стратегија управљања животном средином, као и јачање локалних институција у управљању еколошким проблемима.

¹⁸ Преузето 30. Марта 2018. Године са: <http://www.ef.uns.ac.rs/Download/ekoloski-urbani-inzinjering/2015-12-23-lokalni-ekoloski-akcioni-plan.pdf> стр. 15

Разлози за спровођење ЛЕАП-а су:

- унапређење унутарсекторске и међусекторске сарадње,
- допринос стварању партнерских односа на локалном нивоу,
- унапређење могућности учествовања грађана у доношењу одлука које се тичу животне средине,
- повећава ниво информисаности и знања о еколошким проблемима,
- доноси више стручности у креирању еколошке политике,
- помаже процесу успостављања приоритета,
- открива недовољно истражена и угрожена подручја у области животне средине,
- повећава могућност локалних заједница да се суоче са еколошким проблемама,
- доприноси изградњи консензуса о еколошким приоритетима,
- охрабрује економски рационално доношење одлука,
- доприноси очувању и побољшању еколошких услова.¹⁹

На основу надлежности органа локалне самоуправе и потребе сарадње са свим релевантним субјектима, као најважнији циљеви ЛЕАП-а могу се дефинисати:

- утврђивање и рангирање присутних еколошких проблема на бази њиховог утицаја на људско здравље, привредни развој и укупан квалитет живота
- успостављање сарадње између заинтересованих страна на локалном нивоу
- укључивање јавности у решавање постојећих еколошких проблема
- развијање ефикасног механизма за решавање еколошких проблема
- рационално усмеравање ограничених средстава на приоритетне проблеме
- стварање услова као и правног и институционалног оквира за решавање присутних еколошких проблема.

¹⁹ Преузето 29. Марта 2018. Године са http://www.palilula.org.rs/site_images/media/dokumenti/servisne_inf_odluke/Palilula-LEAP.pdf стр. 4

2.3. Методологија израде ЛЕАП-а

Локални еколошки акциони план градова и општина у Србији се израђује према *методологији REC-а* (Регионалног Еколошког Центра за Источну и Југоисточну Европу) коју је препоручило Министарство заштите животне средине Републике Србије (Приручник за израду Локалних еколошких акционих планова, 2004). Ова методологија је углавном дала најбоље резултате при изради осталих ЛЕАП-а у Србији током претходних неколико година.²⁰

Процес доношења, према досадашњем искуству, траје око 2 године. Њима се систематички сазнања о стању животне средине и утврђују приоритети за решавање најзначајнијих еколошких проблема. Он представља, нови квалитативни приступ животној средини и планирању развоја. Његовом израдом се не зауставља реализација постојећих планова, већ се учешћем и притиском јавности њихова реализација подстиче.

Доношење ЛЕАП-а подразумева активно учешће јавности током целог процеса а успешним укључивањем јавности у процес остварује се двосмислена комуникација:

- учешће јавности, повлачи подизање свести кроз информисање и образовање чланова заједнице о обиму и циљевима доношења, еколошким темама и приоритетима и могућим акцијама за рад на највишим приоритетима,
- ЛЕАП обухвата трагање за идејама, размишљањима и мишљењима грађана,

Правни основ за доношење Локалног акционог плана заштите животне средине садржан је у *Закону о заштити животне средине* ("Службени гласник РС", бр. 135/04 и 36/09, 72/09) којим је прописано да локални акциони план заштите животне средине доносе јединице локалне самоуправе у складу са Националним програмом заштите животне средине Републике Србије.²¹

²⁰ Преузето 30. Марта 2018. Године са: http://sabac.rs/files/downloads/file_sr/leap_sapca_knjiga_i_-_opsti_uslovi.pdf стр. 8

²¹ Преузето 29. Марта 2018. Године са: http://valjevo.rs/Dokumenta/GradValjevo/Strateski_Dokumenti/leap-2010.pdf стр

2.3.1. Основне фазе израде ЛЕАП-а

1. *Припрема и израда ЛЕАП-а* – То је фаза планирања и почетка самог пројекта, односно фаза стварања предуслова за успешан почетак пројекта.

Прва фаза се може разврстати на следеће подфазе:

- *Доношење одлуке* – Потребно је донети одлуку о изради ЛЕАП-а.
- *Планирање и почетак пројекта* – Потом је потребно испланирати све фазе израде ЛЕАП-а.
- *Идентификовати учеснике у изради ЛЕАП-а* - Формирање координационог тела, радне групе и техничких тимова

2. *Израда програма еколошких акција* – Препознавање и рангирање еколошких проблема средине и у складу са тим предвиђа израду *Процену стања животне средине и визије заједнице* коју ради стручни тим.

Задатак техничких тимова је да у складу са упутствима добијеним од руководиоца ЛЕАП-а и стручног консултанта, припреме стручне, техничке извештаје за сваку од приоритетних области. Извештаји се састоје од прегледа стања у прошлости, описа садашњег стања, статистичких података, закључака и препорука.

У овој фази се еколошки проблеми идентификују, групишу, описују, одређује њихов утицај на здравље грађана, одређују приоритети, и предлажу пројекти;

Сви проблеми који се обухватају овим планом су сврстани у следеће тематске целине:

- ❖ постојеће стање и опште карактеристике животне средине;
- ❖ квалитет ваздуха;
- ❖ воде (водни ресурси, отпадне воде, водоснабдевање);
- ❖ земљиште;
- ❖ управљање отпадом;
- ❖ бука;
- ❖ јонизујуће и нејонизујуће зрачење;
- ❖ инфраструктура и енергетска ефикасност;
- ❖ биодиверзитет, зелене површине;
- ❖ еколошко образовање и информисање;

3. *Израда акционог плана.* Након процене ризика и рангирања еколошких проблема приступа се изради *Еколошког акционог плана*, тако што се израђују акциони планови за приоритетне области и одређују приоритети у реализацији акционих планова. План дефинише приоритетне проблеме и за сваки приоритет утврђује циљеве, задатке и показатеље, с тим да се за сваки циљ ради тзв. „SWOT“ анализа²².
4. *Имплементација - спровођење програма еколошких акција* је фаза у којој долази до примене самог плана, с тим да се пре спровођења ЛЕАП-а врши трагање за доступним ресурсима. На тај начин ограничени ресурси се усмеравају на најтеже проблеме.
5. *Мониторинг* – Мониторинг план се спроводи као процес надгледања реализације пројеката и процена резултата. Односно подразумева праћење и вредновање локалних програма еколошких акција.

Субјекти у изради и имплементацији ЛЕАП-а су:

- ❖ Скупштина – законодавна делатност
- ❖ Еколошки фонд локалне заједнице
- ❖ Службе заштите животне средине
- ❖ Радна група за израду ЛЕАП-а
- ❖ Градско веће
- ❖ Сарадници
- ❖ Јавност

²² „SWOT“ анализом утврђују се јаке стране, слабости, могућности и опасности. Прецизније за сваку активност је дат кратак опис, очекивани резултати, партнери који ће учествовати у спровођењу, назнака о институцији или организацији која је одговорна за спровођење активности, оквирни временски рок за извршење, процена буџета и потенцијални извори финансирања. Тамо где је то било потребно, дати су додатни коментари или појашњења. Ако у неким случајевима није било могуће проценити временски рок или оквирни буџет, то је остављено за неку каснију фазу имплементације ЛЕАП-а, када претходне активности буду реализоване.

Пратеће активности у току процеса израде ЛЕАП-а реализује се и неколико активности, које се спроводе перманентно. Наводимо неке од најважнијих активности:

- информисање и подизање јавне свести - у том циљу припремају се информативне емисије на локалној телевизији (на самом почетку пројекта), успоставља се сарадња са локалним медијима
- организација радних састанака са учесницима на пројекту и грађанима у сарадњи са НВО,
- обилазак месних заједница и упознавање са реализацијом пројекта.²³

ЛЕАП има основни циљ да *развој локалне заједнице буде усклађен са принципима одрживог развоја*.

²³ Преузето 30. Марта 2018. Године са: http://sabac.rs/files/downloads/file_sr/leap_sapca_knjiga_i_opsti_uslovi.pdf стр. 8 – 13.

2.3.2. Пример концепта ЛЕАП-а

Ова табела представља неку врсту матрице по којој се ради сваки *Локални еколошки акциони план у Републици Србији*.²⁴

Табела 2. Структура ЛЕАП-а

	Е л е м е н т и п л а н а	О б у х в а т
1.	У в о д	❖ навођење значаја ЛЕАП-а за локалну самоуправу ❖ навођење значаја животне средине
2.	Надлежности јединице локалне самоуправе на основу закона	❖ навођење свих надлежности од стране државе и њених надлежних органа
3.	Економски инструменти	❖ средства фондова и остала средства која су на располагању за спровођење плана
4.	Постојеће стање	❖ систематизација података о стању

²⁴ Преузето 31. Марта 2018. Године са: <http://www.ef.uns.ac.rs/Download/ekoloski-urbani-inzinjering/2015-12-23-lokalni-ekoloski-akcioni-plan.pdf> стр. 6 - 7.

	животне средине	водотока, земљишта, ваздуха, шума, отпада, хемикалија, зрачења, удеса, буке, вибрација...
5.	Процена стања и ризика	❖ по свим елементима: вода, ваздух, земљиште, отпад...
6.	Одређивање приоритета деловања и ранга приоритета	❖ из разлога што неке локалне самоуправе не врше процене одређених елемената и њихове промене у животној средини
7.	Процена стања становништва	❖ приказ тренутног здравственог стања ❖ процена ризика ❖ - ранг приоритета
8.	Еколошко информисање и образовање јавности	❖ наставни програм ❖ издавање приручника ❖ организација семинара ❖ таблама означити угрожена подручја ❖ - континуирано информисање из области екологије

9.	Дефинисање циљева	❖ осигруање рационалног коришћења ресурса ❖ здравствено сигурна вода за пиће ❖ правилно управљање отпадом ❖ спречавање настајања дивљих депонија ❖ побољшање јавне хигијене ❖ очување и унапређење квалитета пољопривредног земљишта ❖ побољшање квалитета ваздуха ❖ заштита природних добара ❖ озелењавање градских површина ❖ - континуелно информисање јавности
----	----------------------	---

Пут израде еколошког акционог плана понекад се сматра важнијим од самог плана, јер овај процес мобилише и ангажује локално становништво, развија осјећај власништва над документом од стране локалне заједнице и гради консензус њених кључних интересних група. Такав процес, оличен у документу који се назива локални еколошки акциони план, идентификује приоритетне проблеме из области животне средине у локалној заједници и даје конкретне акције за њихово решавање у одређеном временском периоду.

ЗАКЉУЧАК

Достигнућа концепта одрживог развоја се прате одговарајућим индикаторима, који идентификују узрочно последичне везе између економске политике и политике заштите и унапређивања животне средине. Поуздан индикатор упозорава нас на проблем пре него што он постане преозбиљан и помаже нам да схватимо шта треба предузети да би се тај проблем решио. Индикатори одрживог развоја указују где су узрочно последичне везе између привреде, животне средине и друштва слабе и показују нам путоказ како решити те проблеме.

Досадашњи концепт развоја у Србији се показао као неуспешан и утицао је на слабљење улоге локалне самоуправе, негативна миграциона кретања и неравномеран регионални развој. Услед тога дошло је до осиромашења мањих средина и бројних економских и социјалних проблема, као и оних у области заштите животне средине.

Период у којем се Србија тренутно налази карактерише процес демократске транзиције, суштинске трансформације националне економије и постепене децентрализације. У оквиру овог процеса локалне заједнице добијају већа овлашћења, али и већу одговорност за властити развој. Локалне самоуправе су при великим изазовом, како у области економског развоја, тако и на пољу инфраструктуре и комуналних делатности, просторног и урбанистичког планирања, заштите животне средине, друштвеног развоја и смањења сиромаштва.

Управо је та ситуација наметнула обавезу сваке локалне самоуправе у Републици Србији да превасходно реално сагледа ситуацију у којој се налази и да у складу са тим постави циљеве у одређеном периоду и мере за њихово достизање. Зато је концепт одрживог развоја, полазна основа и главна смерница сваког локалног еколошког акционог плана. Израду ЛЕАП-а треба искористити као могућност да се на локалном нивоу промовише и предложи успостава таквих организационих и економских темеља који би омогућили провођење *начела одрживог развоја*. Са друге стране локални еколошки акциони план је дугорочна скица пута за рад на проблемима животне средине у локалној заједници.

ЛИТЕРАТУРА

1. Brown, L.R., (1990). *Assessing the planet's condition: EPA Journal*, 16(4), 2-6. Преузето 7. фебруара 2018. године са <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/labs/articles/12285798/>
2. Cole, H. S. D, C. Freeman, M. Jahoda and K. L. R. Pavitt (eds), (1973). *Thinking about the Future: A Critique of "The Limits to Growth"*. London: Chatto & Windus.
3. Đekić, S., & Hafner, N., (2013). *Savremeni koncept upravljanja institucionalnom dimenzijom održivog razvoja*. Teme, 3, 1047–1494. Преузето 7. фебруара 2018. године са: <http://www.vps.ns.ac.rs/SB/2013/3.7.pdf>
4. Ecologist, (1972). *Blueprint for Survival*. Harmondsworth: Penguin.
5. Ekospark, L.E.A.P. Преузето 29. марта 2018. године са: http://ekospark.com/info/11_info_pojmovi/leap/leap.html
6. European Council, *Presidency conclusions*, Lisbon, 23-24 March, 2000. Преузето 23. фебруара 2018. године са: http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm.
7. Facing the Challenge, *The Lisbon Strategy for growth and employment*, Report from the High Level Group chaired by Wim Kok, November 2004. Преузето 5. фебруара 2018. године са: <http://www.welcomeurope.com/news-europe/lisbon-strategy-growth-employment-facing-challenge-12390+12290.html#replierTexte>
8. IUCN, UNEP, WWF (1980). *World Conservation Strategy: Living Resource Conservation for Sustainable Development*. Gland: International Union for Conservation of Nature and Natural Resources. Преузето 12. фебруара 2018. године са: <https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/wcs-004.pdf>
9. Kronja, J., (2015). *Strategija Evropa 2020: četiri godine kasnije*. Beograd: Evropski pokret u Srbiji. Преузето 23. фебруара 2018. године са: https://europa.rs/images/publikacije/29-Evropa_2020.pdf
10. Meadows, D.H. i Meadows, D.L. & Randers J. & Behrens, W.W., (1972). *The Limits to Growth: A Report for The Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. New York. Earth Island, Universe Books. Преузето 9. Фебруара 2018. године са: <https://pdfs.semanticscholar.org/837a/d0073c7c5c296a516b5b4e08540abc83f7bc.pdf>
11. Milutinović, S., (2004). *Lokalna Agenda 21: Uvod u planiranje održivog razvoja*. Beograd: Stalna konferencija gradova i opština. Преузето 7. фебруара 2018. са: <https://www.priboj.rs/docs/kler/la%2021-knjiga.pdf>
12. Milutinović, S., (2009). *Politike održivog razvoja*. Niš: Fakultet zaštite na radu. Преузето 7. фебруара 2018. године са: <http://www.znrfak.ni.ac.rs/SERBIAN/009-NAUKA/IZDAVASTVO-UDZBENICI/Slobodan%20Milutinovic/Politike%20odrzivog%20razvoja.pdf>

13. Spangenberg, J. H., (2002). *Environmental space and the prism of sustainability: frameworks for indicators measuring sustainable development*. Ecological Indicators, 2, 295–309.
Preuzeto 7. februara 2018. godine sa:
http://www.academia.edu/1593080/Environmental_space_and_the_prism_of_sustainability_frameworks_for_indicators_measuring_sustainable_development
14. Stern, N., (2006). *The Economics of Climate Change. The Stern Review*. Cambridge: Cambridge University Press. Preuzeto 20. februara 2018. godine sa:
http://mudancasclimaticas.cptec.inpe.br/~rmclima/pdfs/destaques/sternreview_report_complete.pdf
15. UN – United Nations, (1962). *The United Nations Development. Decade: Proposals for Action*. New York: United Nations. Preuzeto 6. februara 2018. godine sa:
<http://unesdoc.unesco.org/images/0016/001604/160471eb.pdf>
16. UN – United Nations, (1971). *General Assembly Resolution 2849 on. Development and Environment*. Preuzeto 6. februara 2018. godine sa:
https://en.wikipedia.org/wiki/United_Nations_General_Assembly_Resolution_2758
17. UN – United Nations, (1972). *Report from the United Nations Conference on the Human Environment*. Stockholm, 5-16 June 1972. Preuzeto 7. februara 2018. godine sa:
<http://www.un-documents.net/aconf48-14r1.pdf>
18. WCED, (1987). *Our Common Future*. Oxford: Oxford University Press. Preuzeto 6. februara 2018. godine sa: <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>
19. Бошковић, Н., (2015). *Одрживо коришћење природних ресурса као основа развоја туризма Србије*. Докторски рад. Крагујевац: Економски факултет. Преузето 28. јануара 2018. године са:
<http://ekfak.kg.ac.rs/sites/default/files/Doktorske/DoktorskeDisertacije/Boskovic%20Nikola.pdf>
20. Вељковић, Н., (2013). *Праћење одрживог развоја у Србији*. Београд: Агенција за заштиту животне средине. Преузето 22. марта 2018. године са:
<http://www.sepa.gov.rs/download/odrziviRazvoj/odrziviRazvojSrbija.pdf>
21. Влада Републике Србије, *Национална Стратегија одрживог развоја*. Преузето 24. јануара 2018. године са:
<http://www.zurnis.rs/zakoni/Nacionalna%20strategija%20odrzivog%20razvoja.pdf>
22. Ђорђевић, И., Филијовић, М., и Гачић, Ј., (2017). *Безбедност, економија и одрживи развој*. Београд: Факултет безбедности.
23. Ђукић, П., (2011). *Одрживи развој. Утопија или шанса за Србију*. Београд: Технолошко-металуршки факултет.
24. ЛЕАП Града Ваљева, Преузето 30. марта 2018. године са:
http://valjevo.rs/Dokumenta/GradValjevo/Strateski_Dokumenti/leap-2010.pdf

25. ЛЕАП Града Шапца, Преузето 30. марта 2018. године са:
http://sabac.rs/files/downloads/file_sr/leap_sapca_knjiga_i_-_opsti_uslovi.pdf
26. ЛЕАП Градске општине Палилула, Преузето 29. марта 2018. године са
http://www.palilula.org.rs/site_images/media/dokumenti/servisne_inf_odluke/Palilula-LEAP.pdf
27. Милутиновић, С., (2012). *Однос одрживости и одрживог развоја, Теме*. 36(2). Ниш: Универзитет у Нишу. Преузето 8. фебруара 2018. године са:
<http://teme2.junis.ni.ac.rs/public/journals/1/previousissues/teme2-2012/teme%202-2012-10.pdf>
28. Милутиновић, С., (2009). *Урбанизација и одрживи развој*, Ниш. Факултет заштите на раду. Преузето 28. јануара 2018. године са:
<file:///C:/Users/Nevena/Downloads/Politikeodrzivograzvoja-Final-Januar2012.pdf>
29. Милутиновић, С., (2011). *Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије*. Ниш: Факултет заштите на раду. Преузето 7. фебруара 2018. године са:
<http://lokalniodrzivirazvoj.webs.com/PREZENTACIJE%20ZA%20ODRZIVI%20RAZVOJ/XI%20cas.pdf>
30. Надић, Д., (2011). *Одрживи развој и принципи одрживог развоја у стратешким документима Републике Србије*. Годишњак Факултета политичких наука. Преузето 26. јануара 2018. године са: <http://probni.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/Darko-Nadi%C4%87-Odr%C5%BEivi-razvoj-i-principi-odr%C5%BEivog-razvoja-u-strate%C5%A1kim-dokumentima-Republike-Srbije.pdf>
31. Правдић, В., (2001). *Одрживи развој и одрживост: институционализација и расправе о тим терминима од Рио де Жанеира 1992. До Јоханезбурга 2002*. Социјална екологија.
32. Презентација, *Локални еколошки акциони план*, Преузето 30. марта 2018. године са:
<http://www.ef.uns.ac.rs/Download/ekoloski-urbani-inzinjering/2015-12-23-lokalni-ekoloski-akcioni-plan.pdf>
33. Регионални центар за животну средину Централне и Источне Европе, (2004). *Приручник за израду Локалних еколошких акционих планова*. Београд.
34. Смречник, Т., (2006). *Процена одрживости развоја квалитета живота локалне заједнице: методолошка матрица димензија, аспеката, подаспеката и параметара*. Београд: Универзитет у Београду, Центар за мировне студије Факултета цивилне одбране.